

ריש לקיש והזהות היהודית

תלמוד בבלי פד

יום אחד שחה יוחנן בירדן. ראה אותו ריש לקיש וקפץ לירדן אחריו. באותו הזמן היה ריש לקיש שודד. אמר לו יוחנן: גבורתך לתורה. אמר לו ריש לקיש יופיך לנשים. אמר לי יוחנן: אם תחזור כך אתן לך את אחותי שהיא יפה ממני. קיבל על עצמו לעשות כן. לימד אותו יוחנן מקרא ומשנה ועשה אותו אדם גדול.

יום אחד היו חלוקים בבית המדרש בבעיה ששנינו בברית: הסיף והסכין והפגיון והרומח וכן מגל היד ומגל הקציר, מאימתי מקבלים טומאה? משעת גמר מלאכתן. כדין שאר כלי מתכת. אולם נחלקו בשאלה מאימתי גמר מלאכתן? יוחנן אמר: משהצרפון בכבשן. וריש לקיש אמר: משיצחקו אותו במים. אמר לו רבי יוחנן: לוסטים (שודד) בענייני שוד הוא יודע. נעלב ריש לקיש. כדי להבין על מה הוויכוח צריך לדעת מה זה "מקבל טומאה". ואת זה אפשר ללמוד מן הסיפור "פיל שבלע כפיפה מצרית" (בבא בתרא, כב) וזה הסיפור בקיצור: פיל שבלע כפיפה מצרית והקיא דרך בית הרעי (פי הטבעת) מהו? מהו זה "האם מקבל טומאות". ויש כאן ניסוי מחשבתי העוסק בשאלה האם אפשר לאבד זהות. לוקחים דבר שיש לו צורה ולכן זהות מכניסים אותו לקיבה של פיל שמחזירה דבר שיש לו צורה (ענפים ועלים), להיות חומר חסר צורה (צואה). מכאן אפשר להסיק דבר שיש לו צורה כלומר זהות מקבל טומאה דבר שאין לו צורה – חומר אינו מקבל.

ובכל זאת נראה שגיבורת הסיפורים כולם, היא לא הטומאה אלא הזהות. והשאלה בסיפורים היא: ממתי דבר מקבל זהות, מאבד זהות (פיל שבלע, בבא בתרא כב) משנה זהות או מחליף זהות? בסיפור הראשון ריש לקיש מחליף זהות, בסיפור השני עוסקים בסוגיה: ממתי יש לדבר זהות, ובסיפור השלישי חוזרים ומפקפקים היכולת להחליף זהות. נדמה לי שאפשר ללמוד מסיפורו ריש לקיש על הדרך שבה הגמרא עוסקת במושג. אבל קודם מילים אחדות על טומאה. לכאורה גיבורת הסיפור השני היא הטומאה ונשאלת השאלה: טומאה מהי? כאן אני יכול להודות: איני יודע. ובקצת חוצפה אוכל לטעון שגם חכמים, בתקופת התלמוד הבבלי, לא ידעו. בית המקדש היה חרב מזמן, פרות אדומות הרעו בהרי האלפים בשוויץ ולא כאן, את רוב דיני טומאה וטהרה כבר לא קיימו כנראה. והטומאה ירדה לטמיון כמו שאר מנהגי הפולחן.

אז איך דנים בה בסוגייתנו? דנים כבדרך הגמרא. עושים בה פעולות ובוחנים את התוצאות. כך למשל הם יודעים: שחומר, דבר שאין לו זהות, אינו מקבל טומאה, שדבר שיש לו זהות

אינו חומר ולכן יש לו צורה ולכן מקבל. מכאן הם יכולים לדעת ממתי הסכין מקבל טומאה מבלי לדעת מה זו טומאה.

גיבורת שלושת סיפורי ריש לקיש היא הזהות. בסיפור הראשון מדברים בהחלפתה, בסיפור השני בגבולותיה (ממתי) ובסיפור השלישי מפקפקים ביכולת להחליף אותה.

בהמשך ארצה להשתמש בסיפורים הללו כדי להמחיש את הדרך המיוחדת שבה מטפלת הגמרא במושג. ונתחיל בהשוואה לפילוסופיה המערבית. מי לנו פילוסוף גדול מאפלטון. אפלטון במשל המערה מדבר על האידאות של הדברים. בלשון המשל: האנשים אשר בתוך המערה רואים את הצלליות של הדברים. רק זה שיצא לאור רואה את האידאות שלהם. ומה עושים עם האידאות? על זה אומר אפלטון חמש מאות שנה לפני הספירה, אבל גם (אם כי לא בדיוק כך) נאורולוגים חוקרי המוח אלפים אחרי את הדברים הבאים: איך אנו יודעים שזה חתול? יש לנו במוח אידאה של החתוליות. אמנם יש שאלה אם ניחנו בה מלידה או שהיא התפתחה (נלמדה) תוך כדי מגע ומשא עם המציאות, אבל היא זו שמאפשרת לנו לזהות, בתוך ענן של פיקסלים אשר מגיע מן המציאות דרך העיניים אל המוח, את החתול.

אפשר לחשוב גם על הגדרה אחרת של המושג הגדרה. למשל: מה זה כלב אנו יודעים על פי ההקשרים שבה השתמשנו במילה כלב. וישנה ההגדרה האריסטוטלית. לפי ההגדרה נעשית על פי הסוג וההבדל המבדיל את המין. לגמרא דרך לגמרי אחרת כדי להמחישה נשתמש באוהל כמשל אוהל שהצל שלו מתאר את תחום החלות של המושג. בשלושת סיפורי ריש לקיש חכמים רוצים להבהיר ולדייק במושג "הזהות".

לשם כך הן יוצרים סיפורים שכל אחד מהם הוא ניסוי מחשבתי. ניסוי אשר עושה פעולות במושג ובכך "מותח" אותו לכל מיני כיוונים. בסיפור הראשון נעשית החלפת זהות. בסיפור הזה נערך ניסוי שבו מותחים את יריעת האוהל רחב ככל האפשר. לא עם הארץ רגיש נעשה תלמיד חכם אלא שודד והוא לא נהפך לסתם תלמיד חכם, אלא לגדולים בתורה. מותחים את היריעה ככל האפשר ותוקעים יתד. בסיפור השלישי נשקלת שוב החלפת הזהות ומוטל בה הספק. גם כאן מותחים את היריעה ככל האפשר. זה לא ספק בין אויבים וזה לא חשד בסתם אדם זה ספק בין חברים, חברים לחברותה, זה ספק בין גיסים. ושוב מותחים את היריעה ככל האפשר ותוקעים יתד. הסיפור השני עוסק בגבול. בגבול בין דבר שיש לו זהות – בעל צורה, לבין דבר שאין לו – חומר. גם כאן מותחים את המושג, בוחרים במה שהכי קשה לשנות את צורתו – ברזל, מותחים את היריעה ותוקעים יתד.

הדרך של הגמרה אינה מגדירה את המושג באופן שלם, אידאה כמו אצל אפלטון או הסוג וההבדל כמו אצל אריסטו. היא אינה מותחת בבת אחת את כל היריעות של אוהל המושג. היא יוצאת מן השימוש הנוהג במילה. ההקשרים שבהם היא מופיעה וההבנה השקלִישֶׁרית של המושג העומד מאחוריה. מכאן היא יוצאת לחקור אותו יותר לעומק ומותחת את האוהל לכל מיני כיוונים. לא לכל הכיוונים אלא לכמה מהם לפי הצורך.